

Penka Angelova. Romanwelten. Ansichten zum Roman des 20. Jahrhunderts.
 (= Bibliotheca Philologia, Literaturoznanie),
 PIC Verlag, Veliko Tarnovo 1995. 255 S.

„Духът ми ме тласкаше да виждам всички [...] неща от ужасяваща близост [...] като през увеличително стъкло [...] и хората, и техните действия. Всичко ми се разпадаше на части, а частите на все нови и нови части, и нищо вече не можеше да се обеме в едно понятие.“

Хуго фон Хофманстал¹

Щом светът, в който живее, се разсипва на парчета, не мога да разказвам за него в логически, причинно-следствен ред. Това светоусещане, преобладаващо през първите десетилетия на нашия век, П. Ангелова основателно поставя като отправна точка за координатната система от време, пространство и личност, спрямо която разглеждаме и преценяваме художествения свят. Към уточняването на тези параметри е насочена първата част на книгата, „Вместо теоретично въведение“. На авторите Херман Хесе, Франц Кафка и Елиас Канети са посветени следващите три основни глави. Наблюдения върху произведенията на писатели от ГДР, поместени в екскурси, проследяват измеренията на разглежданите теми в литературата на 80-те години. Те носят белезите на непосредственото съвремие, тъй като статиите и студиите, обединени в този сборник, са публикувани през периода 1982 — 1992 г.

Основно следствие от нецялостното възприемане на действителността е разрушаването на еднолинейното повествование, целенасоченото изграждане на художествения свят като многопластова конструкция от фрагменти. В статията „Парадигматична структура и семантични изотопии в нелинейни повествователни текстове“ е подчертана „ужасната близост“ на настоящето като съществен творчески мотив у модерния автор. От нея произтичат пренебрегването на спокойно разгръщащото се външно действие и нарастващият интерес към рефлексията². Човекът не може да бъде герой, дори не и характер, а само функция на една романна композиция, определена от парадигми. П. Ангелова убедително разкрива значението на парадигмата за цикличната структура на представения свят като „верига от инвариабилни функции“ (с. 12). Но в стремежа си да противопостави по-отчетливо „начало“ и „край“ като ограничителни точ-

ки, тя не обръща достатъчно внимание на новия характер на телоса в модерната романна структура. Това впечатление се подсилва и от твърде едностранчивото тълкуване на „процесуалността“ (с. 14), видяна само като елемент от развитието на интригата. С оглед на следващите конкретни анализи би било целесъобразно още тук да се подходи формално-тематично, като се подчертае комплексното значение на „процеса“ в познавателен, социалнополитически и етически план. Именно защото обединява и събирането на информация с оглед на установяване на „истината“, и институционализирания сценарий за уреждане на правни отношения, и мъчителното самосъзнаване на личността, „процесът“ се е наложил като един от основните мотиви в културата на ХХ в. Положително качество на статията е, че наблюденията върху значението на парадигматичния строеж отчитат както предпоставките му от гледна точка на автора, така и „репетиращото“ и „релативиращо“ (с. 15) въздействие върху читателя. Опит за конкретно приложение на този подход е работата „За парадигматичната структура на „Воденицата на Левин“ от Йоханес Бобровски“ (в съавт. с Е. Гутсел).

Един от най-съществените проблеми на съвременното литературознание е засегнат в статията „Два вида опространствяване на времето в романа на ХХ век, например в романите на Кафка, Музил и Хесе“. Обединяващо звено между тези така различни автори е мотивът за „абсолютната актуалност“³ (с. 18). Но различията в практическото му осъществяване са подчертани чрез противопоставяне на „застиналото безвремие“ (с. 19) у Кафка и Музил и едновременното на вечността у Хесе. Обемът на тази разработка е твърде ограничен, едва в следващите студии ще се открие по-ясно коренната разлика между Хесе и Кафка по отношение на прогресивния характер на времето.

Наблюденията върху пространствено-времевите характеристики на романа на ХХ в. налагат въпроса за историческите измерения на понятието за модерност. Тъй като беглите препратки към литературата на предходното столетие не могат да установят противоречивите взаимозависимости между традиционализъм и новаторство, а само бележат отделни различия, П. Ангелова се обръща към онзи момент в историята на европейската култура, наложил модерното светоусещане и създал съвременната концепция за романа. В статията „За рецепцията на Фридрих Шлегел у Михаил Бахтин“ са подбрани много сполучливо представителите на два принципа на модерността — на романтичната „универсална поезия“ и на „диалогичността“. Убедително е изведено сходството в историческия подход към езика, изкуството и романа в частност, без да се пренебрегва по-силната социологическа ориентираност при Бахтин. Отношението между античност и модерност, интертекстуалните връзки и всеобхватността на романа като жанр са характеристиките, с които в следващите студии е представено творчеството на Хесе, Кафка и Канети.

Студията за Херман Хесе следва традиционната композиция на авторски портрет — социализация на писателя, тематика в творчеството му, разделено на „ранен“ и „зрял“ период с особен акцент върху образа на Учителя. Интерес представлява изследването на „конflikта между действителност и идеал [...] като израз на кризата на личността“. Тук П. Ангелова съпоставя съня, визията и приказката като естетически модели за разслояване на действителността у Хесе и у Е. Т. А. Хофман. Особено внимание заслужава оригиналното ѝ изследване за „Вълка-единак у Херман Хесе и у Емилиян Станев“.

Студията за Франц Кафка изненадва с подредбата на поднесената информация. След биографичния очерк би било логично да се представи конкретният анализ на трите романа фрагменти, който по неочевидни причини се появява едва към края на студията. Още повече че изложението е изработено много професионално и убедително подготвя стилизирането на кафкаеския човек като „Дон Кихот на 20. век“. То почива на два основни смислови комплекса в разглежданите произведения — на нарастващото технизирание и бюрократизиране в социалните комуникации и на неспособността на индивидуалното съзнание да ги възприема еднозначно и надеждно. Въз основа на тези характеристики творчеството на Кафка може да бъде видяно като фактор „За самосъзнаването на литературата и литературната критика в марксисткия свят“. В тази подглава П. Ангелова периодизира рецепцията на Кафка, като, от една страна, я свързва с дебатите относно реализма в средите на писателите със социалистическа ориентация през 30-те години на века, а от друга страна, критикува догматично-консервативната, официозна литературна критика в социалистическите страни през 50-те до 70-те години. Съвременните измерения на рецепцията на Кафка са проследени чрез примери от литературата на ГДР (Г. Кунерт) и ФРГ (П. Вайс, Й. Борн).

Студията за Елиас Канети пропуска биографичния очерк и съсредоточава вниманието върху „Автобиографичната трилогия на Канети като роман на образованието“. Като се има предвид, че повечето от многобройните надлежни публикации следват традиционния херменевтичен модел на аналогизиране между живота и творчеството на писателя, положително впечатление прави аналитичният подход на П. Ангелова. Тя изхожда от фикционалния характер на автобиографичното повествование, за да разкрие образа на Елиас Канети като поредица от стилизации, подчинени на „транснатурално“ и „трансперсонално“ (с. 200) моделиране на представения свят. Втората подглава проследява един централен мотив: „Властта на поета — теория и литературна практика“. За съжаление обемът на тази част е твърде ограничен, та авторката не е успяла да очертае приноса на Канети от гледна точка на социалната психология. Но ориентираното към проблема за властта представяне на

творчеството му е добра изходна база за екскурса „Власт и немощ в тоталитарната система. Два примера от литературата на ГДР“, където е разкрита силната подривна функция на неофициозното изкуство през 80-те години. Това би бил, струва ми се, един по-сполучлив завършек на целия сборник, но авторката е решила като последна глава да прикачи — отново без очевидна връзка с предходното — интерпретацията си на романа „Заслепение“. Сама по себе си убедителна, тя би била по-функционална в началото на студията.

Възгледите на П. Ангелова върху романа на ХХ в. са се формирали в продължение на години, както тя сама посочва в предговора си. Това обуславя и разнородното качество на отделните статии, а вероятно и странната подредба на някои от материалите (два от които писани специално за този сборник). С висока степен на самокритичност авторката оценява дисертацията си върху Хесе като период на идентификация със стремежа към духовна самостоятелност и автономност в изкуството на фона на дебатите около понятието за реализъм. Хабилитационният ѝ труд върху Кафка е ориентиран структурално, което подготвя по-широк поглед към литературата като елемент от цивилизационните процеси в края на ХХ в. Така сборникът с избрани статии от едно десетилетие може да бъде четен и като хроника на преобладаващите проблеми в германистичното литературознание на 80-те години.

Като се има предвид, че подобни публикации в България са рядкост, книгата на Пенка Ангелова заслужава внимание не само заради високата информативна стойност на авторските портрети, но и като успешно осъществен, аналитичен литературоведски подход.

БЕЛЕЖКИ

¹ H. von Hofmannsthal. Ein Brieg (1902). — In: *Ausgewählte Werke*, Leipzig 1975, S. 101. Прев. Н. Б.

² Пишейки на немски език, П. Ангелова основателно не се е впуснала в обяснения относно полисемията на този термин. В немскоезичните хуманитарни изследвания значението му се конкретизира — с оглед на контекста — предимно като пространни разсъждения по зададена тема, като повече или по-малко непосредствена реакция на индивида спрямо дразнителни от околната среда, която може да стигне до психологически смущения, а също и като отразяване на естетическата концепция в различните равнища на текста. При интердисциплинарното взаимопроникване на хуманитарните науки с „рефлексия“ се тематизира комплексният характер на отражателните процеси в комуникативно- и системнотео-ретичен смисъл.

³ Ориг. „absolute Gegenwart“; в нем. производна от *Gegenwart* (= настояще и присъствие) е *Vergegenwärtigung* (в см. на традиционната херменевтика: пресъздаване на неактуални образи, ситуации и под.).

Николина Бурнева